

אני ישנה וליבי ער – מוראו של יעקב

מרת ראש הישיבה, הרב חיים יעקב גולדוויכט זצ"ל

מתוך "אסופת מערכות", פרשת ויצא (עמ' כ"ב-כ"ט)

"ויקץ יעקב משנתו ויאמר אכן יש ה' במקום הזה ואנכי לא ידעתי – שאם ידעתי, לא ישנתי במקום קדוש כזה – ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה אין זה כי אם בית אלוקים וזה שער השמים" (בראשית כח, טז-יז ורש"י).

שאותו מקום ששכב בו יעקב, מקום המעותד לבניין בית הבחירה היה. ש"אין 'נורא' אלא בית המקדש, שנאמר (תהלים סח לו): 'נורא אלוקים ממקדשיך' (תנ"י ויצא ט). ומצווה היה איפוא יעקב במצוות מורא מקדש (ויקרא יט, ל). אלא שלא הכיר יעקב מקומו, כמה שנאמר (לעיל יא, ועי' רש"י שם ו-ז) "ויפגע במקום", סתם. וגשנתוודע יעקב לקדושת המקום, אמר: "אילו הייתי יודע, לא הייתי שוכב [שם] מפני אונס השינה. שאסור לישון אפילו בבתי כנסיות" (מדרש אגדה).

וזהו פשר המשך המקראות כאן. שאי ידיעתו שהשכינה שורה שם, היא שגרמה לו לנהוג שם קלות ראש ולישון. והיא עצמה הסיבה ליראתו שלאחר מכן. וכן נתפרשו הדברים במדרש (בר"ר סט, ז): "ויאמר אכן ה' במקום הזה – אכן השכינה שרויה במקום הזה, ולא הייתי יודע – ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה".

ב. "לא ידעתי"

"ואנכי לא ידעתי", הינה איפוא התנצלותו של יעקב כלפי בוראו, על שזלזל בקדושת בית השכינה. והדברים מתמיהים, שאם הקב"ה עצמו לא הקפיד עליו, שהרי זכה באותו מקום לגילוי שכינה ולבשורת הבטחת הארץ והזרע. ולא עוד, אלא ששינה זו, תיכנה לו הקב"ה בעצמו. שכך דרשו חכמים: "וילן שם כי בא השמש" – ששקעה לו חמה פתאום שלא בעונתה, כדי שילין שם" (לעיל יא ורש"י). "אמר הקב"ה, צדיק זה בא לבית מלוני, ויפטר בלא לינה? מיד בא השמש" (חולין צא). ומה לו איפוא ליעקב להיות נחרד מכך?¹

ורבותינו בעלי הסוד, חשפו לפנינו את הרז הגנוז בפרשה:

"וכי תוהא (-תמיהה) הוא דלא ידע? אלא מאי 'ואנכי לא ידעתי', כמה דאת אמר, 'ופני ה' לא חיליתי' (ש"א יג, ב). אמר, וכי כל האי אתגלי לי, ולא איסתכלנא למינדע 'אנכי', ולמיעל תחות גדפי שכינתא למהוי שלים" (זוה"ק ח"א קג).

"ואנכי לא ידעתי", מבטא איפוא את צערו העמוק של יעקב שלמתא, על שטרם זכה לשלימות הכרת הבורא ית'. אלא שיש כאן העלם דבר בדברי חכמים, כיצד ומה עורר כאן את יעקב להתבונן בפחיתות השגותיו. ומבואר כאן, שדוקא נוראותו של הגילוי שזכה לו, הביאו לכך – "כל האי אתגלי לי, ולא איסתכלנא למינדע 'אנכי' כו". ודיבור זה וודאי עטוף ברזי רזין מכל צדדיו. ועוד עלינו ליתן את הדעת, כיצד משתלבת הארה זו, בפשוטו של מקרא, המלמדנו, שמוראו של יעקב נסוב, סביב השינה ששקע בה אותה שעה.

ואנו אין בידינו לעסוק בנסתרות ובנפלאות ממנו. אבל רז זה החפון מקופל כאן, יש לנו לפרשו במידות שנחלנו מפי רבותינו. ואם אין דעתנו משגת עומקן של דברים, נהא זכין מיהא לטעום את לבושי העניין.

ג. "משנתו – ממשנתו"

וסודן של דברים, נטוע על ברכי יסוד שנחלנו מפי בעלי רוח הקודש, שזמן של שינה מסוגל להשיג גילויים בתורה ובאלוקות, יותר מזמן העירות. כי החיבור המתקיים בין הנשמה לגוף מפריע ומעכב השגות רוחניות. הנשמה כשלעצמה, האצולה מן האוצר שתחת הכסא, ודאי מסוגלת להשגות גבוהות אף משל מלאכי השרת. אבל הדו

¹ ורבותינו בעלי המוסר הנהירונו כאן הארה אחרת. כדאי היה לו ליעקב להפסיד מראה גילוי שכינה, וחזיון מלאכי אלוקים עולים ויורדים, יחד עם בשורת הבטחת הארץ והזרע – על מנת שלא לעבור, ואפילו שוגג, על מצוות מורא מקדש. "אם ידעתי, לא ישנתי במקום קדוש כזה!"

שיח שמנהלת הנפש עם הגוף, בהכרח מתחמת את דאייתה ותפיסותיה. הגוף העכור, המשמש לה מנעל להלך בו בעולם העשייה, מסייג את עומק השגותיה.

והדברים מקבילים להמבואר בחז"ל (גדה ל:), שהעובר במעי אמו "מלמדים אותו כל התורה כולה כו'. וכיון שבא לאויר העולם, בא מלאך וסוטר על פיו ומשכחו כל התורה כולה". וביאר רבינו המהר"ל (גבורות פרק כח), שאין הנשמה ניטעת ומתמזגת החלטית בגוף, אלא בשעת הלידה. וכל עוד היות העובר במעי אמו, רוחו עדיין בדלה במידה מן הגופניות. ועל כן נהור עמה שריה, ובידה להשיג את כל התורה כולה בלא העלם. ולעת גמר בריאת אדם בעת הלידה, "בא מלאך וסוטר על פיו". 'סוטר על פיו' – מבאר המהר"ל – הוא מעמד קבלת הדיבור. וכח הדיבור מבטא את החיבור שבין גוף לנפש, כפי שהרחבנו דברים על כך במקומות אחרים. ובשעה שהנפש מתחברת ונתקעת לגמרי בגוף, בהכרח היא משכחת. שאין הגופניות מסוגלת להכיל שפעת אורה רבה כל כך.

"כי לא יראני האדם וחי" (שמות לג, כ) אבל בעת שינה, חל ביתוק מה, בין קטבי הרוח והגוף. שהשינה היא "אחד משישים במיתה" (ברכות נז:). אותה שעה משתחררת הנפש במידה, מצבת מלחצי החומריות העכורה, ונודדת דואה אל עבר האינסוף. ואז יש בידה להשיג דברים שגבולי הגופניות עצרום. ולעת יקיצה, בהתחברותה המחודשת לגוף, היא חוזרת ומגיהה עליו מעט מאותם נגוהות נעלמים, ונוטעת אותם בתודעתו העירנית. וכך שנו רבותינו: "...ובשעה שאדם ישן, היא (-הנשמה) עולה, ושואבת לו חיים מלמעלה" (בר"ר יד, יא).

והדיבורים הללו חפונים בין שיטי דברי רז"ל ביחס לאברהם אבינו:

"ובתורתו יהגה [יומם ולילה] (תהלים א, ב) – אמר ר' שמעון, אב לא לימדו (-לאברהם), ורב לא היה לו, ומהיכן למד את התורה? אלא זימן לו הקב"ה שתי כליותיו כמין שני רבנים, והיו נובעות ומלמדות אותו תורה וחכמה. הדא הוא דכתיב (שם טז, ז) 'אברך את ה' אשר יעצני אף לילות יסרוני כליותיי' (בר"ר סא, א).

ונתפרשו הדברים יותר באבות דר"ג (לגא:): "...ומלמדות אותו תורה כל הלילה". העמידו איפוא חכמים מקרא ד"ובתורתו יהגה יומם ולילה" כפשוטו ממש. שיש מדברי תורה שהשיגם ביום, ביגיע עמלו. ומהם שאי אפשר היה לו להשיגם אלא בלילה דוקא, בהשגת רוח הקודש. וכן דרשו חכמים כאן אף ביעקב:

"וייקץ יעקב משנתו" – רי יוחנן אמר, ממשנתו" (בר"ר סט, ז).

וכך היא שנויה בפירוש במדרש רבותינו בעלי הסוד: "כל מאן דהוא עסיק באורייתא כל צרכו, סלקין ליה לנשמתיה לעילא כד איהו נאים בשינתיה, ואולפן ליה מעומקי תורה. ומינה דובבן ומרחשן שפוטתיה ביממא. הדא הוא דכתיב (שה"ש ז, י): '[אני ישנה ולבי ער] דובב שפתי ישנים' (זוהר חדש בראשית כח, ב) ולעניין שנתו של יעקב, האמורה בפרשה, היא שנויה [ועוד עתידין אנו, בע"ה, לדבר בעניין, באסופות לפרשת יתרו].

ה. "במיעוט שינה"

וגנוזה כאן באמתחתינו, מרגלית משל הכהן הגדול מלובלין:

"שיר המעלות לשלמה וגו', שוא לכם משכימי קום מאחרי שבת אוכלי לחם העצבים כן יתן ידו שנה" (תהלים קכז, ב).

ובודאי פשטן של דברים מוסב, על בעלי אומניות הטורחים בקשי מלאכתם יומם ולילה בעצבון, עד שלא נותר להם פנאי לפרנס את הנפש בדברי תורה. כלפיהם מצווה שלמה ואומר: בחנם הנכם טורחים, מתעמלים ומתעצבים לפרנסתכם. "כן יתן הקב"ה פרנסה – בטורח מועט – למנדד שינה מעיניו בשביל לעסוק בתורה" (רש"י).

אבל ר' צדוק הכהן זצ"ל הסב את הדברים, ופירשם ביחס לדברי תורה עצמן. כי "ידידו" האמור כאן, רומז לשלמה בעל השיר, שנקרא ידידיה (ש"ב יב, כה). והוא הן זכה להשיג כל רזי תורה, בחזיון לילה אחד (עי' מלכים א ג, יא). והשמיענו כאן שלמה המלך רבותא, שיש ממעלות התורה, מעמקי השגות גנזי סודותיה, שאין היגיעה מועלת להם להשיגם. שאין הגוף מסוגל להכילם בעמלו. ולא יועילו להם לא השכמת שחרית וערבית, ולא עמל עצבים. ורק לעת התנתק הנשמה מן הגוף בפרק שינה, אפשר לה להשיג קצותיהם².

² ובעיקר הפירוש במקרא זה כבר קדמו רבינו הט"ז:

"...ודכוותיה מצינו שכתב הרמב"ם (דעות ג, ג) על פסוק 'בכל דרכיך דעה' (משלי ג, ו) דהיינו, מי שאוכל ושותה ומעדן נפשו, כדי שיהיה בריא וחזק לעבודת השי"ת, יש לו שכר כמו [מי] שמתענה. ודברים אלו, אסמכתא אקרא 'שוא לכם משכימי קום וכו'. דהיינו שיש ת"ח מנדדן שינה מעיניהם, ועוסקים בתורה הרבה. ויש ת"ח שישנים הרבה, כדי שיהיה להם כח החזק וזרזות לב לעסוק בתורה. ובאמת [הוא] יכול ללמוד בשעה אחת מה שזה [שמנדד שינה] מצטער ועוסק בשני שעות. ובודאי, שניהם יש להם שכר בשוה. על כן אמר, 'שוא לכם', דהיינו,

ואין מדרשו של מקרא, סותר לפשוטו. שהדברים אמורים בשתי דרגות של תורה. שדברי תורה שניתן לאדם להשיגם ביגיעו, עליהם אנו קורין מקרא כפשוטו, שיש לו לאדם לנדד שינה מעיניו ולמסור נפשו עליהם. ומדרשו של ר' צדוק אמור, באותן דיבורי תורה שאין דיה לעמלות לתופסם.

והגר"ח מוולוז'ין בהקדמת ספרא דצניעותא מספר ברבו הגר"א זצ"ל, שכמה מגידי אמת מן העולם העליון נגלו לו, ובקשו ללמדו רזי תורה, והוא סירב להם. וכן ציוה לתלמידיו כמותו. מפני שכל עוד יש בכחו של אדם להשיג דברי תורה בעמלות יגיעתו, אין ראוי ואינו כדאי שיקבל דברי תורה במתנה. כי דיבורים שלא יגע אדם בהם, הם למעלה מדרגתו. ועל כן חפונה בהם סכנה של נפילה רח"ל.

וזה שכמה מגדולי ישראל קיבלו מהם. הם לא עשו כן, אלא לאחר שמיצו את מלוא יכולת סגולת יגיעם עד תום. כי מי שפרע את כל מלוא התשלום שבידו ליתן, וניצל את מלוא כושר סבלו של עמל, כבר פרע בזה למפרע, כל תעלומות חכמה שביד אדם להשיג. הוא רשאי איפוא לקבל תורה ברוח הקודש.

ואשר לא נטה שכמו לסבול, עליו שנינו: "הישן בבית המדרש, תורתו נעשית לו קרעים קרעים" (סנהדרין עא.) – גם התורה שייגע בה, עלולה ליעשות בידו קרעים. שבכלל מ"ח דברים שהתורה נקנית בהם, שנינו, "במיעוט שינה" (אבות ו, ה). והדברים אמורים, אפילו בשינה המכילה בחביונה, השגות של רוח הקודש!

ויסודן של דיבורים אלו, נתפרש ב'שפת אמת':

"...ואיתא בשם הבעש"ט, כי צריך אדם לבקש, שיהיה מקודם מצדו התעוררות. כי [אם] ח"ו להיפוך, יש בו בחינת מידת הדין. ולכן כתיב, 'ויירא'. על ידי שראה שהיה לו התעוררות משמים יותר מכפי הכנה שלו כו', לכן ירא שלא יהיה דבר של קיימא ח"ו, על ידי שלא היה בכח התעוררות שלו" (ויצא תרגום).

והן הדברים. ועוד יבואר לנו בעניין, באסופות לוישלח: "בחור שבאבות".

ו. תענוגות השבת

ומכאן אנו משיגים סופו של מאמר חכמים: "שינה בשבת – תענוג" (ילקוט ראובני ואתחנן). ובודאי כל דבר עונג, מצוה הוא בשבת. אלא שאם כן נמצא האדם מפסיד את סגולת המלכות של שבת, ומבלה אותה בדברי הבאי כגון שינה.

אלא שהשבת הוא "יומא דניחא", לא רק ממלאכות של חומר. הוא יומא דניחא גם במובן הרוחני. השגות שעל אדם לעמול בהם בעצבון, בששת ימי המעשה, עשוי הוא לזכות בהם בכח קדושת השבת, דרך מנוחה ונחת. כי השבת היא "מעין עולם הבא". והיא מכילה בחביונה את הסגולה לקמוץ ולאצור קדושה בלא טורה יתר. וכמסופר בשבחי האר"י זצ"ל, שבשינת שבת היה משיג גילויים נפלאים, שהיה צריך "שבעים או שמונים שנה" כדי לפרשם.

ונמצא איפוא, ששינת שבת, אין בה משום בטלה ואיבוד מלכות. אדרבא, היא משלימה למלכות, ומערימה ונוסכת לאדם עינוגי עולם הבא, שאין העירות יכולה לעכלם. אלא שהדברים מותנים, כמובן, בעומק עמלו בששת ימי המעשה. מי ששיקע את כל עצמו ביגיעת דברי תורה ששה ימים, זוכה בשינת השבת, להשלמת דעת שלהם, בשובה ונחת.

ואין ערוך לעונג הזה!

בחנם לכם שאתם מצטערים ומשכימים בבוקר ומאחרי שבת בלילה וממעטים שנתם. זה בחנם, כי כן יתן ה' לידידו שינה, דהיינו מי שישן הרבה כדי שיחזק מוחו בתורה, נתן לו הקדוש ברוך הוא חלקו בתורה, כמו אותו שממעט בשינה ומצטער עצמו, כי הכל הולך אחר המחשבה" (אבן העזר סימן כה ס"ק א). ודברים אלו, תואמים גם לדרגות הפחותות. אלא שעלינו ליתן את הדעת לדקדוק דבריו. שהדברים אמורים במי שמוכן לנדד שינה מעיניו על דברי תורה, אלא שתכונתו מוכיחה, שתלמודו עולה בידו יפה יותר, כשאינו מנדד שינה. ומשום שכוונתו לשמים, יש לו שכר כמו מי שמנדד שינה. והבחינה העיקרית לזה היא, שבשעת העירות מיהא, הוא אכן מנצל את מלוא אונו וצלילות דעתו, כדי לשקוע בתורה, בכל הרמ"ח שלו.

ובקושיטא, לכשנתבונן נמצא, שדברי הט"ז עולים בקנה אחד, עם דברי הכהן הגדול. שלפי דרגותו הפחותות, שישן אנו זכאין לגילויים משמיא בעת שינה, אבל מכל מקום אנו זוכין – כששנתנו נעשית לשם שמים, ועל מנת להיות זכין בתורה – שאנו חושפין מכוחה של שינה, אנפין עמוקים יותר בתורה בעת העירות. ופעמים חוטפתנו שינה, והסוגיא עדיין עמומה בידינו, ומיד עם קומנו שחרית, הסוגיא מתפשטת ונוהרת לנו בעיון קל. כאן בא לידי ביטוי, כפי דרגתנו, סגולת ההשגות של זמן השינה. ההתנקות הארעית של הנשמה מן הגוף, והידבקותה במקורה העליון, חופנת גם עבורנו ומזמנת גם לנו, השגות שלא היינו משיגים אלמלא היא.

ז. המקום גרם

ומכאן אנו שבים לפרשתנו. חכמי הסוד לימדונו, שזה שאמר יעקב בהקיצו מחזיונו: "...ואנכי לא ידעתי", פירושו: "לא איסתכלנא למינדע 'אנכי'". יעקב הרגיש שלא מיצה בעצמו סוף מידתה של יגיעה. ואפשר שזהו מה שרמזו רבותינו, במה שאמרו: "כמה דאת אמר, 'ופני ה' לא חיליתי". שהתפילה, היא הביטוי העז ביותר, לעבודה העצמית של האדם.

ומבוארים מעתה דברי רבותינו:

"וכי כל האי אתגלי לי, ולא איסתכלנא למינדע 'אנכי' כו'".

עומקם של הגלויים שהשיג, הם אלו שעוררו את יעקב להתבונן בהשגותיו. עמד איפוא יעקב ובחן עצמו, אם השיג ביגיעו את "דעת 'אנוכי'", כפי המידה שהוא כשר ומסוגל לה. ובא למסקנה ש..."ואנכי לא ידעתי". שטרם מיצה את מלוא יכולת עמלו. ומתוך זה בא לכלל פחד וחרדה. שנמצא מעתה, שהשיג ברוח הקודש, למעלה ממדרגתו. ודבר זה הוא תביעה עמוקה לאדם.

תלה איפוא יעקב את תורף הגילוי הגדול, בסגולת המקום. "אין זה כי אם בית אלוקים וזה שער השמים", ובפתחא דעדן ודאי עשוי אדם להשיג בהצצה, גם דברים שאינו ראוי וכשר להם כל צרכו.

ומבינים אנו ממילא מתוך זה, את שייכות אותו מורא גדול לעובדת השינה. שאילו היה משיג הדברים תוך כדי עירות, מתוך מצב של עמלות, לא היה מתיירא. ודוקא משום שהשיגם בשעה של התפרדות נשמתא מגופא, נולדה אותה חרדה עמוקה, שמא אינו כשר ומסוגל לעכל את המורא הגדול, זו גילוי שכינה.

ח. נדר

ומכאן בידנו להבין את פשר מעשיו של יעקב באותה שעה: "וידר יעקב נדר לאמור וגו'". ומשמעה של פרשה וודאי הוא, שאותו מורא גדול שתקף את יעקב בההיא שעתא, הביאו לגמור בדעתו לידור נדר. ועומק הדבר הוא, שלפי שלא ראה עצמו ראוי לאותה איצטלא, מוטל היה עליו מעתה, להכשיר עצמו להיות ראוי למפרע לאותן השגות גבוהות. נזקק איפוא יעקב לעשות בהם מעשה קניין באמצעות יגיעו העצמי. וזהו עניינו של הנדר, כפי שיבואר בעז"ה, במאמר "פשרו של נדר".

<http://www.kby.org.il/hebrew/torat-yavneh/view.asp?id=5882>